

ЧИ БУДУТЬ ЗАСВОЄНІ УРОКИ БАНКІВСЬКОЇ КРИЗИ 2008-2009 р.?

Анатолій
Дробязко,
експерт,
Сергій
Львовичкін,
д.е.н.,
Віктор
Федосов,
д.е.н., проф.

Ми перегорнули сторінку фінансової кризи, що мала місце в Україні у 2008–2009 р. Настав час спокійного обмірковування подій та стратегічного осмислення уроків кризи. Сучасний фінансовий сектор в своєму розвитку не стоїть на місці. Він потребує від влади послідовних кроків на шляху подальшої інституціональної розбудови з метою створення нових інструментів, які б завадили у майбутньому виникненню кризових явищ. В той же час не існує універсальних антикризових рецептів, світова фінансова думка постійно перебуває у розвитку, і тому не слід сподіватися, що автоматичне перенесення досвіду сусідніх країн на національні терени неодмінно принесе швидкі позитивні результати. В статті розглянута динаміка найгостріших макрофінансових процесів, що вразили Україну, проаналізовано стан вітчизняної банківської системи та запропоновані шляхи її подальшого інституціонального вдосконалення.

На початку 2011 року можна більш-менш впевнено казати, що українська банківська система поступово виходить з кризи. І найкращий показник на користь цього – сталий приріст депозитів населення у банківську систему. Це не перша банківська криза, що долала банківська система у новітній історії України, і вихід з кризи завжди давав поштовх до проведення нових інституційних змін. Економіка України та банківська система як її складова накопичили багато проблем і загроз, зокрема: високий рівень доларизації економіки і ціни кредитних ресурсів на внутрішньому ринку; низька стійкість до зовнішніх стресів; невідповідність адекватності капіталу банків існуючим економічним і фінансовим ризикам тощо. Для вирішення всіх цих проблем не існує швидких і ефективних ліків, але суперечності, які склалися на нинішній період, безумовно, потребують від регулятора ринку – Національного банку України (НБУ), що за новим Законом є суб'єктом законодавчої ініціативи, – послідовних кроків та рішучих дій в інституціональному розвитку фінансового сектору. Криза продемонструвала неналежну ефективність існуючих методів державного регулювання фінансового сектору України. Але саме вона дає шанс переосмислити помилки і упущення і виробити нову

стратегію розвитку національної банківської системи та відновлення довіри суспільства до неї. Необхідно визначити нові принципи і стандарти нагляду за фінансово-банківськими установами, які можуть стати певними запобіжниками негативних явищ і зменшити вплив можливих наступних фінансових криз [1].

Національна банківська система є однією з небагатьох галузей народного господарства, що з самого початку незалежності держави формувалась на ринкових засадах із залученням національного капіталу в ресурсну базу. Відповідно до цього формувалися системні відносини між банками та реальним сектором, банками і населенням, банками і державою. Але саме держава виявилася не повністю готова до масового приходу іноземного капіталу у фінансовий сектор. Вона не спромоглася виробити певну досить послідовну стратегію з метою захисту інтересів інвестора, національного товаровиробника та населення від впливу світових фінансових криз та протистоянь гравців глобальної економіки на світових фінансових ринках. Стрімке зростання питомої ваги іноземного капіталу в фінансовій системі в 2005–2008 роках не призвело до суттєвого здешевлення кредитних ресурсів і тарифів. У той же час іноземний капітал досить швидко

перебрав на себе значну частину обслуговування успішних підприємств і забезпечив ринки збуту іноземних споживчих товарів на теренах України, переклавши валютні ризики (а після кризи – курсові збитки) на українське населення і підприємства. Остання криза, в ході якої втратили ліквідність приблизно 20% суб'єктів банківського ринку, заморозивши розрахунки в народному господарстві та виплати населенню майже по всій території країни [11], підтверджує той факт, що регуляторні вимоги до адекватності регулятивного капіталу українських банків перебувають на досить низькому рівні. В другій половині 2010 року МВФ відновив кредитування українського Уряду, але міжнародні кредитори в Меморандумі про співпрацю поставили вимогу щодо збільшення рівня капіталізації банків. Національний банк України в свою чергу вирішив піти найпростішим шляхом – збільшити вимоги до рівня регулятивного та статутного капіталу при реєстрації нових банків. Ці кроки регулятора не були однозначно сприйняті банківською спільнотою. В цьому питанні Асоціація українських банків (АУБ) зайняла активну позицію, аргументуючи, що треба збільшувати вимоги не до рівня капіталу, а до методів оцінки рівня його адекватності. Більше того, вона в судовому порядку опротестувала Постанову НБУ № 273 від 9.06.2010, за якою Центральний банк намагався збільшити вимоги до мінімального рівня регулятивного капіталу банків з 75 до 120 млн грн. Згідно з нею малі банки втрачали свої можливості щодо залучення на відкритому ринку коштів населення. Інша законодавча баталія відбулася 15 грудня 2010, коли Верховна Рада України повернула законопроект № 0884 «Про внесення змін до деяких законів України (щодо регулювання діяльності банків)» на доопрацювання. Парламентський Комітет з питань фінансів і банківської діяльності вказав на руйнівний характер для національної банківської системи збільшення вимоги до статутного капіталу банків з 75 млн грн (7 млн євро) до 500 млн грн (більше 45 млн євро), що майже у 9 разів перевищує аналогічні вимоги Євросоюзу (5 млн євро) [12].

В сесійній залі ВР 15 лютого 2011 року був прийнятий компромісний ва-

ріант закону – вимоги до мінімального статутного капіталу збільшені до 120 млн грн. Прийнятий закон вимагає від 73 діючих банків протягом п'яти років збільшити статутний капітал.

У період 15–18 листопада 2010 року в Києві проходила щорічна конференція Інституту Адама Сміта – Український банківський форум, в якому брали участь ТОП-менеджери багатьох банків, у тому числі майже всі керівники банків із 100%-ними іноземними інвестиціями. На одній з дискусій, що була присвячена перспективам розвитку банківського бізнесу у 2011 році, майже всі «банки-іноземці» (разом з представниками МВФ та Світового банку) в один голос заявили, що 176 банків для ринку України – забагато. Аргументи приводилися різні, наприклад, за рівнем монополізації український ринок найменш монополізований у Східній Європі (тобто, 3 або 5 найбільших банків мають не таку велику частку ринку, як у сусідів) і це на їхню думку не є позитивним показником. З другого боку, в фінансово-економічній літературі ніколи не вважалось, що монополізація ринку – корисна справа. Один з французьких банкірів вразив аргументом, що кількість відділень банків в країні треба з чимось порівнювати. Наприклад, у Франції кількість ресторанів у 5 разів більше, ніж відділень банків, а в Україні 1:1, тому в Україні або треба більша відкривати ресторанів, або зменшити кількість банків [2]!

Взагалі, питання капіталізації банків завжди, а після останньої банківської кризи, коли відбулась девальвація національної валюти на 60%, стоїть дуже гостро. Статутний капітал банків формується виключно національними грошима, причому процедура контролю за чистотою походження грошей виписана дуже точно. Корпоративні права, які набувають власники банків, в умовах девальвації національної валюти знецінюються. В умовах запропонованої владою гонитви за мінімальним рівнем регулятивного капіталу (в документах НБУ вимоги прописані у євро), міноритарним акціонерам протягом останніх 15 років дивіденди майже ніколи не виплачуються – перерозподіл річних прибутків банку йшов на збільшення капіталу. В

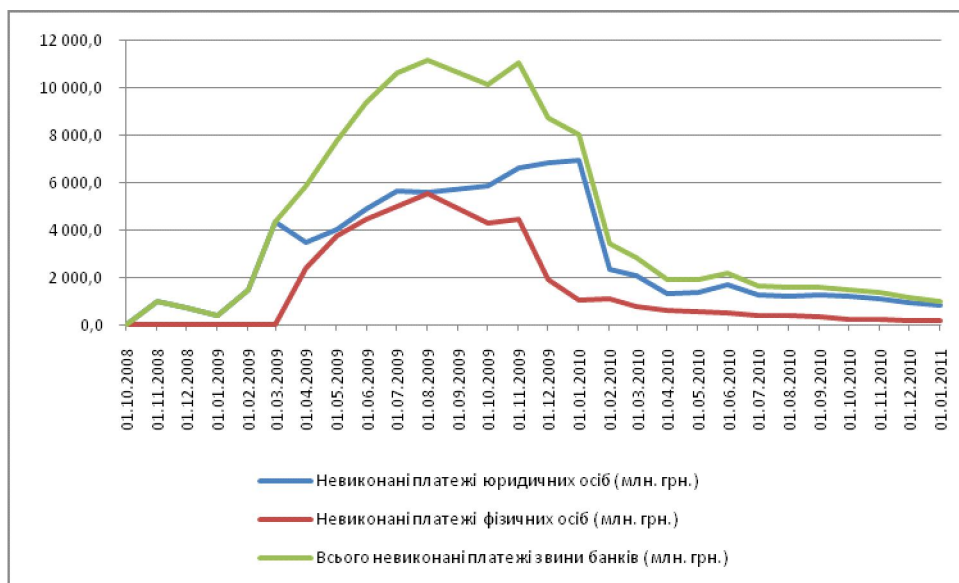
розвинених країнах з ринковою економікою інтереси міноритарних акціонерів, як правило, захищає регулятор ринку. Тому вони регулярно отримують доходи від своїх інвестицій, і саме цей законодавчо прописаний захист забезпечує живий притік коштів через проведення первинних емісій акцій на відкритому біржовому ринку. В цьому контексті треба зауважити, що на двадцятому році незалежності портфельні інвестиції в статутний капітал не тільки банків, а й інших суб'єктів господарювання швидше виняток, аніж правило. На практиці в Україні так склалося, що у кожного банку з українським капіталом, як правило, є мажоритарний акціонер, і принципи корпоративного управління приживаються важко. В цьому сенсі в Україні інвестиції в банківську систему через інструменти фондового ринку не становлять конкуренцію банківському ринку депозитів. Можна зрозуміти супротив, який створюють мажоритарні власники невеликих банків ініціативам НБУ щодо збільшення рівня капіталу, і використовують АУБ як захисника своїх інтересів. В 2010 році відбувся демарш банків з іноземними інвестиціями з Асоціації українських банків – інтереси національних власників банків та представників світового глобального ринку розійшлися.

***

Як кількісно вимірювати банківську кризу і які прояви вона має у фінансовому секторі [10]?

По-перше, криза починається, коли один або декілька банків на якийсь період втрачають ліквідність. Банки, що втратили ліквідність, перестають виконувати вимоги клієнтів щодо перерахування коштів з поточних рахунків. У жовтні 2008 року першим втратив ліквідність Промінвестбанк.

Виник тромб неплатежів, що загрожував перерости в шалені збитки клієнтів, які по ефекту «доміно» трансформували напругу на своїх партнерів та інші банки. За таких умов скористатися своїми грошима не в змозі були і фізичні особи, і корпоративні клієнти, і навіть контрагенти на міжбанківському ринку. На рис. 1 показано офіційно задекларовані банками суми переказів, що не виконані банками і були відображені в офіційній статистиці по рахунках 9-го класу. На практиці тромб неплатежів був ще більший, тому що банки не дуже охоче відображали негативну статистику у своїх балансах. Видно, що не зважаючи на те, що НБУ в період 2008–2009 р. надав значну підтримку банкам кредитами рефінансування, ввів тимчасові адміністрації у 26 банків, згодом розпочав ліквідаційну процедуру у 15 банках (там корпоративні клієнти втратили свої кошти), остаточно станом на 1.01.2011 криза ліквідності не була подолана. Аналіз ризику виникнення кризи ліквідності є ключовим у стратегії управління ризиками нової епохи [9]. Саме на своєчасне діагностування ризику втрати ліквідності фінансовою установою та на

Джерело. Національний банк України [6,7]

Рис. 1. Динаміка невиконання українськими банками доручень клієнтів на переказ грошей в період банківської кризи 2008-2009 р.

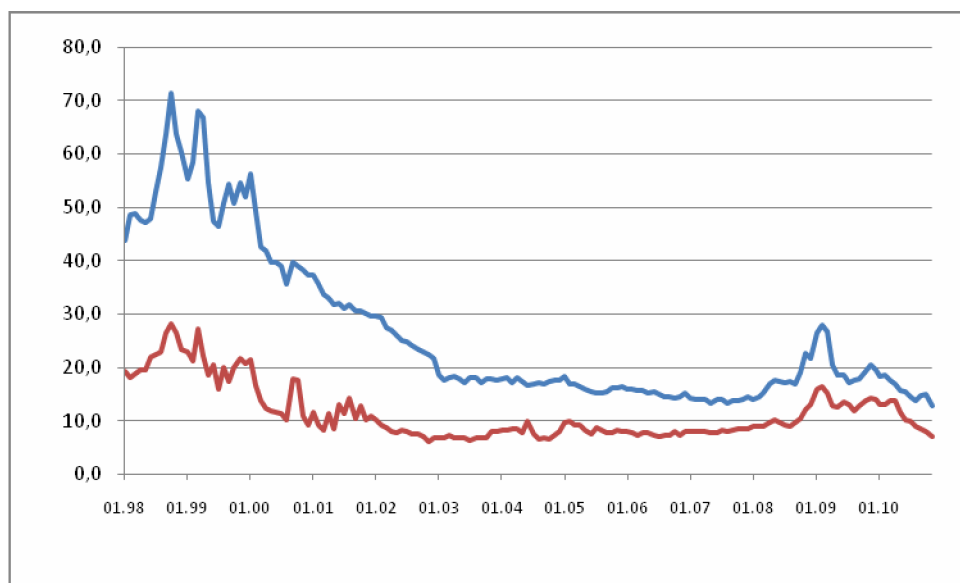
можливості швидкого втручання державного регулятора в ситуацію, що загрожує інвесторам і вкладникам втраченою коштів, мають бути спрямовані законодавчі та регуляторні ініціативи НБУ.

По-друге, в умовах загальної кризи ліквідності банки закривають ліміти на контрагентів міжбанківського ринку з метою зменшення ризиків та концентрації ліквідності, згортаються кредитні програми в економіці. Починається процес демонетизації (зменшення грошової маси, що перебуває в обігу), який негативно впливає на динаміку валового внутрішнього продукту. В гонитві за ліквідністю банки піднімають відсоткові ставки по депозитах, що автоматично веде до здорожчання кредитних ресурсів. Готівкові гроші, що отримують працівники в реальному секторі економіки, не повертаються в банківську систему на депозити, Національний банк України вимушений збільшувати питому вагу готівкових коштів у грошовій базі (Рис. 2)

На рис.2 добре видно, що в умовах втрати ліквідності банки перекладають свої проблеми на клієнтів. Зростання вартості ресурсів в умовах кризи відбувається дуже швидко. Стрімке падіння ставок у 2010 році пояснюється тим, що за умови заборони на валютне кредитування населення та зайвої ліквідності за рахунок притоку депозитних коштів, великі банки різко понизили депозитні ставки на ринку, а кредитування в 2010 році мало місце в основному у корпоративному сегменті.

По-третє, обмеження доступу клієнтів до своїх грошових ресурсів веде до панічного відтоку коштів, навіть з банків, що добре працюють і мають запас ліквідності. Згадаємо черги біля банкоматів. У цих умовах починається панічне скуповування фізичними і юридичними особами твердої валюти як готівкової, так і безготівкової, що призводить до тиску на обмінних курс національної валюти. В цих умовах, якщо регулятор обмежений у ліквідних запасах валютних резервів, починається не прогнозований обвал обмінного курсу. В економіці різко збільшується частка тіньового сектору. В 2008–2009 р. ці процеси збіглися з різким зменшенням попиту на український метал на світовому ринку і, відповідно, – зменшенням валютних доходів експортерів, що додатково призвело до значного погіршення надходжень валюти в країну. Дестабілізація платіжного балансу та державних фінансів нервує іноземних інвесторів, які теж докладають зусилля до виводу своїх коштів з ризикованої країни. Два негативні процеси – збільшення готівки поза банками та зростання попиту на тверду валюту – мають довготерміновий негативний вплив на розвиток економічних і фінансових процесів. Національна валюта втрачає одну з основних функцій грошей – функцію накопичення багатства [8].

Новітні дослідження, які були проведені Інститутом свободи та демократії під керівництвом перуанського еконо-

Джерело. Національний банк України [6,7].

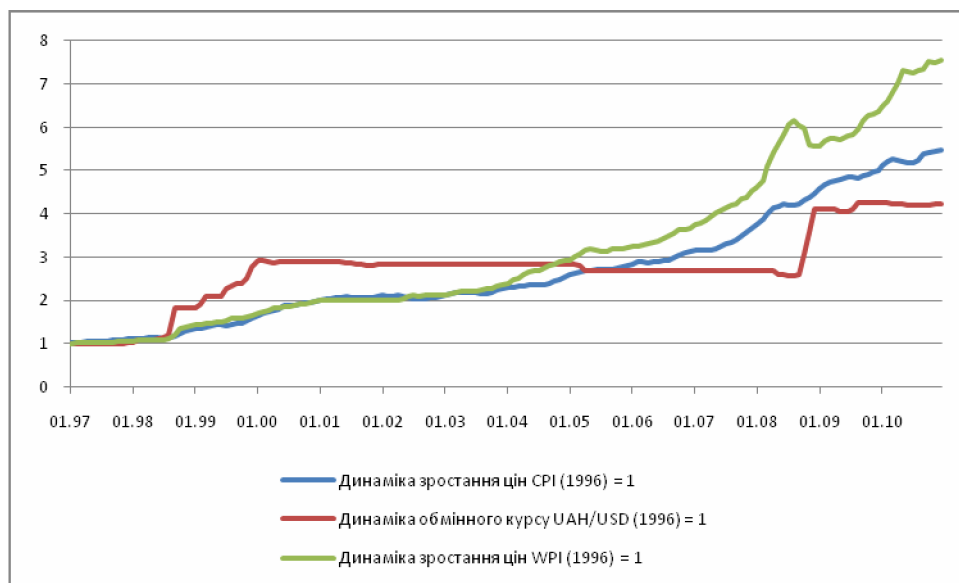
Рис. 2. Динаміка середньозважених відсоткових ставок за кредитами та депозитами у банківській системі України в період 1998 – 2010 рр.

міста Ернандо де Сото, виявили несподівані факти. В небагатих країнах суми накопичених населенням грошових ресурсів значно переважають обсяги іноземної допомоги урядам, що надаються міжнародними фінансовими організаціями. Наприклад, в Єгипті власність найбідніших верств населення у 55 разів перевищує суму всіх прямих іноземних інвестицій з 1945 року, включаючи витрати на спорудження Суецького каналу та Асуанської греблі. Виникає питання, чому в таких країнах неможливо перетворити власність на ліквідний капітал, тобто надати їй такої форми, яку можна використати для створення нового багатства. Відповідь криється в недостатньому інституціональному розвитку країни, високому рівні корупції, монополізації ринків, мафіозному (олігархічному) впливу на економічні процеси в державі. Зрештою – незахищеність людини державним механізмом, що штовхає її на самостійне вирішення всіх своїх життєвих проблем. В українському варіанті – «копієчка на чорний день».

На рис.3 (за 1 взято стан на 1.1.1997) видно взаємний вплив і зростання цін та їх кореляцію з динамікою обмінного курсу. Спроби використовувати обмінний курс в якості цінового якорю з приходом кризового періоду перетворюються на потужну пружину дестабілізації на внутрішньому ринку. Ціни товаровиробників на внутрішньому ринку зростають більш швидкими темпа-

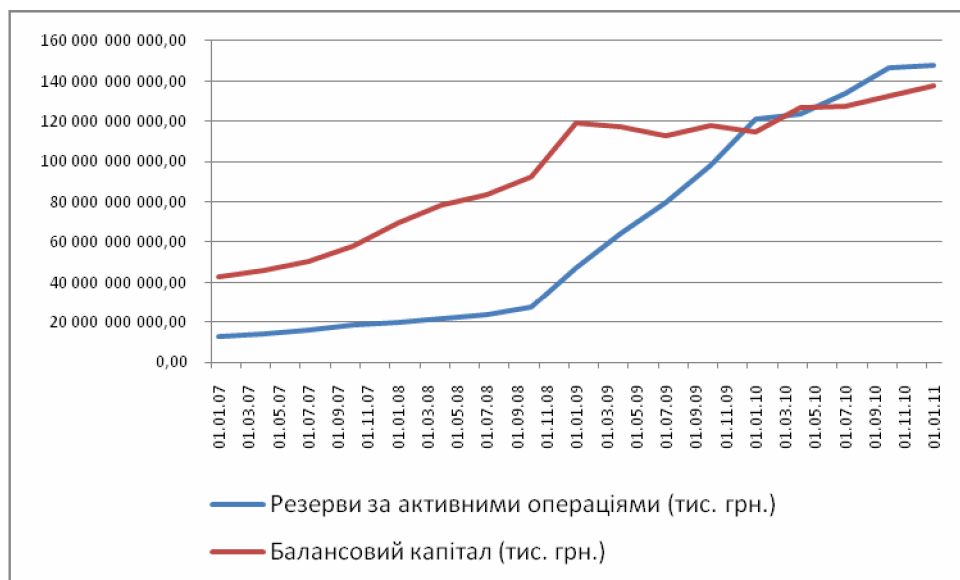
ми, ніж споживчі ціни, що відповідає процесам монополізації ринків і слабкій інституціональній можливості уряду регулювати ситуацію в реальному секторі економіки.

По-четверте, різке ослаблення обмінного курсу понижує активність суб'єктів господарювання, які зазнають поточних збитків та втрачають орієнтири ведення бізнесу. Втрачається так званий «ціновий якор». Закладається міна уповільненої дії під дохідну базу бюджету та індекси цін у майбутньому періоді. Фактично вводиться податок на все населення країни, причому найбільше платять найбідніші верстви населення, падає його життєвий рівень, згортаються інвестиційні процеси. Якість обслуговування клієнтами заборгованості перед банками також падає, банки втрачають капітал. За період кризи 2008–2009 р. погіршення якості обслуговування клієнтами банків своїх зобов'язань призвело до майже повної втрати капіталу. Якщо взяти до уваги і те, що в наведених розрахунках відсутня інформація по 15-ти банках, по яких розпочалася ліквідаційна процедура, то ситуація насправді є ще гіршою – сформовані банками резерви (зафіксовані збитки) перевищують сумарний балансовий капітал. Саме на це перш за все звертають увагу міжнародні кредитори України, вимагаючи від українського Уряду рішучих кроків щодо посилення впливу на банківський сектор з метою капіталізації банків.

Джерело. Національний банк України [6,7]

Рис. 3. Динаміка індексу споживчих цін (CPI), індексу цін товаровиробників (WPI) та обмінного курсу національної валюти (UAH/USD) в Україні в період 1996–2010 рр.

Джерело. Національний банк України [6,7]

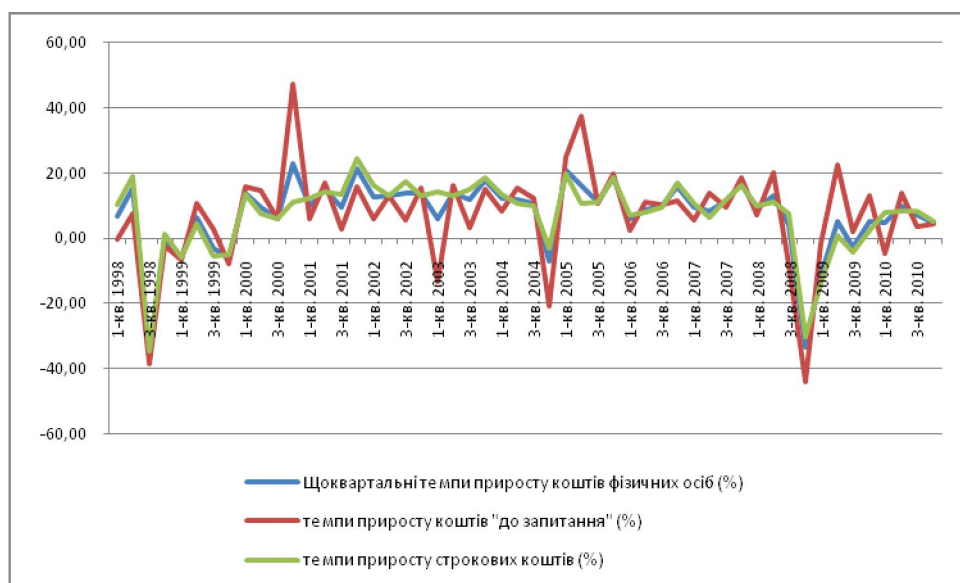
Рис. 4. Динаміка зростання балансового капіталу українських банків та резервів під активні операції в період 2007–2010 рр.

На рис.4 видно, що за період кризи банківська система втратила капітал, отже у вимогах міжнародних кредиторів до українських регуляторів фінансових ринків є сенс.

Які головні втрати в період банківської кризи? Держава втрачає довіру з боку не тільки іноземних інвесторів, а й найважливішого інвестора – населення. На жаль, в Україні не працює німецька мудрість: «не всі німці вірять в бога, мало хто з німців вірить політикам, але всі німці вірять в Бундесбанк».

Наведений розрахунок засвідчує, що найголовніший кредитор держави – населення, оперативно реагує на фінансо-

во-економічні та політичні кризи в державі і дає свою оцінку діям влади власними грошима. Цілком очевидно, що кризу, яку пережили у 2008–2009 році, за глибиною падіння є більшою, ніж та, що мала місце наприкінці 90-х років. Але при цьому слід зазначити, що реальне падіння було ще глибшим, якщо взяти до уваги платіжні вимоги, що не були виконані з вини банків. З урахуванням того, що в період кризи процеси протікають дуже динамічно, регулятор ринку має використовувати весь спектр інструментів адміністративних та ринкових, що є в розпорядженні для локалізації негативних явищ з метою стабілізації ситуації. Так,

Джерело. Національний банк України [6,7], авторські розрахунки

Рис. 5. Динаміка щоквартальних змін вартості депозитів населення у розрахунку за офіційним курсом НБУ у банківській системі України в період 1998–2010 рр.

наприклад, в той же період, коли розпочалася криза з Промінвестбанком, аналогічні процеси мали місце в Литві з другим за активами банком. Але на відміну від України прибалтійський регулятор мав достатньо законодавчих важелів, щоб продати корпоративні права банку інвестору, який відновив ліквідність в найкоротший термін. Законодавство України вписано таким чином, що на момент введення тимчасової адміністрації регулятором банк втрачає левову частку своїх активів, а капіталізація (навіть в спрощеній процедурі) не є швидкою і простою справою.

***

В умовах кризи 2008–2009 рр. відбулася фрагментація банківського сектору, в якій кожен суб'єкт (згідно з теорією зберігання багатства) працює за своєю стратегією. На початку 2011 року банківський ринок України розпався на декілька сегментів, суб'єкти яких мають між собою мінімальну кількість контактів. Розглянемо цей розподіл за «групами інтересів» та завдань на найближчий період, які мають стратегічно вирішуватись менеджментом [3].

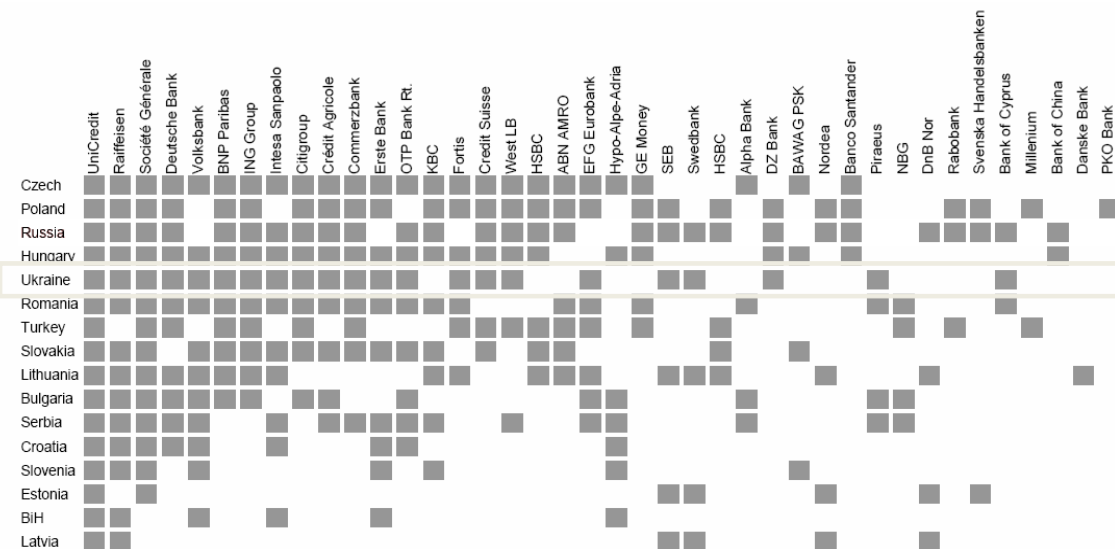
Група перша – дочірні структури іноземних глобальних фінансових гравців (Райффайзен банк Аваль, Укрсоцбанк, Укрсиббанк, Правекс банк,

Сіті банк, ВТБ-банк, інші), для яких український ринок є і так замалий. Тому вони використовують свої важелі переважно через міжнародні фінансові структури, які є кредиторами Уряду України, для проведення своєї політики [4]. З приходом на український ринок у період 2005–2008 рр. кредитна активність цих банків була направлена перш за все на валютне споживче кредитування населення. Одна з вихідних тез цієї банківської спільноти [2] зводиться до того, що найсильніші банки будуть конкурувати між собою на рівні корпоративних структур, знайдуться установи, що зможуть скласти конкуренцію на рівні банківських продуктів. Той, хто слабкіший, буде мати можливість конкурувати на рівні тарифів, а недокапіталізовані банки обмежаться конкуренцією на рівні адміністраторів.

Всі ці структури в найближчому майбутньому будуть націлені на поглинання слабкіших банків та на диверсифікацію ризиків урядового дефолту шляхом продажу частини своїх акцій міжнародним кредиторам Уряду. За наявності обмежень валютного кредитування в майбутньому не виключено, що дехто буде шукати шляхи виходу з ринку.

Аналіз нових потенційних залучень для банківського бізнесу

Україна є одним із привабливих ринків для іноземних гравців

Джерело: Центральні банки, Національні банки країн, Інтерфакс-ЦЕА, M&A Journal, аналіз А.Т. Kearney

Рис. 6. Ступінь інтегрованості банківської системи України у глобалізовану світову систему

Група друга – «старі» державні банки (Укресімбанк, Ощадбанк), в яких Уряд має 100% власності акцій. Вадою цих структур є те, що менеджмент цих банків змінюється після кожної зміни політичної команди в Уряді, а стратегія розвитку жорстко прив'язана до загальнодержавних, але не завжди економічно прибуткових проектів. На щастя, припинилися розмови про продаж цих банків іноземним інвесторам. Слід зауважити, що в Україні немає фінансових інституцій, які б основною ціллю функціонування мали допомогу українським експортерам та фінансово забезпечували просування національної продукції на світові ринки. Майже кожна сусідня країна має державні програми з підтримки експорту, відповідні банки та відповідні страхові агенції.

Група третя – «нові» державні банки, що були рекапіталізовані державою в ході фінансової кризи (Родовід банк, Укргазбанк, Київ), до цієї групи можна віднести і проблемний банк «Надра». Це системно утворюючі банки з великою кількістю відділень та обсягів залучених вкладів від населення, які були в епіцентрі кризових подій у 2009 році [5]. Важко зараз їх назвати повнокровно працюючими суб'єктами ринку. Їх ресурсна база в значній мірі спирається на кошти населення, які клієнти не в змозі отримати, та на кредити рефінансування НБУ. За структурою пасивів, якщо не брати до уваги кредити рефінансування НБУ, ці банки давно мають ознаки ощадних. Розпочати процедуру їх ліквідації важко досить. В цьому разі треба визнати банкрутом інституцію держави (суверена) і визнати помилковість попередніх дій. Крім того, необхідна значна бюджетна підтримка Фонду гарантування вкладів населення для проведення такої операції. Низький рівень ліквідності та низька якість кредитно-інвестиційного портфеля робить ці установи неплатоспроможними для довгострокового повнокровного функціонування. Щоб повернутися цим установам на ринок, продавши державу частку корпоративних прав приватному інвестору, потрібні нові бізнесові ідеї від власника.

Група четверта – середні банки з іноземним капіталом, які мають можливість залучити кошти ззовні від материнських структур, і можуть створити конкуренцію на цьому ринку банкі-

вським структурам глобалізованого світу. Наприклад, російські банки, або банки Польщі, Угорщини, Греції, Кіпру (Сбербанк Росії, Хоум кредит банк, Плюс банк, Прокредит банк, Піреус банк та інші). Ці банки будуть і надалі боротися за збільшення частки ринку досить часто в спеціалізованих банківських продуктах або шукати шляхи безбиткового виходу з українського ринку. В цьому сегменті можливі операції із злиття та поглинання із спорідненими фінансовими структурами.

Група п'ята – великі та середні (більше 300 млн грн регулятивного капіталу) українські приватні банки, які спираються на потужні промислово-фінансові групи і мають можливість збільшити капіталізацію за рахунок їх обігових коштів (Приватбанк, Фінанси та кредит, ПУМБ, Донгорбанк, Кредит Дніпро та інші). Плани розвитку цих банків пов'язані із стратегією та можливостями розвитку материнських промислових груп в умовах зміни політичних обставин.

Група шоста – малі банки з приватним українським капіталом, які мають відносно низький рівень капіталізації. Багато які з них досить успішно працюють з малим та середнім національним бізнесом, часто інсайдерським. Саме на витіснення з ринку цих структур сьогодні спрямовані дії інших більш потужніших колег. Все це стосується банків третьої та четвертої груп (за класифікацією НБУ). Щоб вижити, їх очікує жорстка конкуренція головним чином за рахунок демпінгу в сфері ставок та тарифів. Саме в цій групі найближчим часом не буде спокійного життя – можливі і банкрутства, і злиття з поглинанням, і поява нових стратегічних інвесторів з потужним впливанням капіталу. Розглянемо динаміку процесів на конкретних сегментах українського ринку, що мали місце за останнє десятиліття.

***

Ринок вкладів населення. Найбільшим та найстабільнішим кредитором банківської системи України є населення. Станом на 01.01.2011 залишки на рахунках «кошти населення» знаходилися на рівні 270,7 млрд грн, що в доларовому еквіваленті становить 34,0 млрд доларів США. Якщо порівнювати цей показник з станом на 01.01.1998 (1,2 млрд доларів США), то реальна ресурсна база банків за цим показником зросла у 29,1 раза.

Українські банки, що підконтрольні іноземним інвесторам

Ном. п/п	Країна	Український банк	Іноземна група
1	Австрія	Райффайзен Банк Аваль	Raiffeisen International
2	Австрія	Ерсте банк (Престиж)	Erste Group
3	Австрія	ФольксБанк	Volksbanken
4	Угорщина	ОТП Банк	OTP Bank
5	Германія	ПроКредитБанк	ProCredit Holding
6	Германія	Банк "Форум"	Commerzbank
7	Греція	Піреус Банк	Piraeus Bank
8	Греція	Астра Банк	Alpha Bank
9	Греція	Універсал Банк	EFG Eurobank
10	Грузія	БГ Банк	Банк Грузії
11	Ісландія	Львів	НьюсПрогрессХолдинг
12	Італія	УніКредитБанк	UniCredit Bank
13	Італія	Укрсоцбанк	UniCredit Bank
14	Туреччина	КредитВест Банк	Алтынбаш Холдинг
15	Казахстан	БТА Банк	Банк ТуранАлем
16	Кіпр	Марфін Банк	Marfin Popular Bank
17	Кіпр	Банк «Київська Русь»	Sharp Arrow Holdings
18	Кіпр	Банк Кіпру	Bank of Cyprus Group
19	Кіпр	Платіnum Банк	Platinum Group
20	Кіпр	Хоум Кредит Банк	Platinum Group
21	Нідерланди	ІНГ-Банк	ING-Bank
22	Нідерланди	ВАВ Банк	TBIF
23	Нідерланди	Кредит Європа Банк	Credit Europe Group
24	Польща	Кредо Банк	PKO Polska
25	Польща	Плюс Банк	GetinHolding
26	Росія	Альфа Банк	Альфа Групп
27	Росія	ВТБ Банк	ВТБ РФ
28	Росія	БМ Банк	Банк Москви
29	Росія	Промінвестбанк	ВнешЕкономбанк
30	Росія	Енергобанк	НРК РФ
31	Росія	Петракоммерц (Україна)	Петракоммерц (РФ)
32	Росія	Конверсбанк	Конверс-Групп
33	Росія	Банк Траст	Граждане РФ
34	Росія	Російський Стандарт	Русский Стандарт
35	Росія	Дочірній Банк Сбербанка Росії	Сбербанк Росії
36	Росія	РадаБанк	ВЭБ-Інвест
37	США	Сіті Банк	Citigroup
38	Франція	УкрСібБанк	BNP Paribas
39	Франція	Індекс-Банк	Credit Agricole
40	Франція	КІВ Креди Агриколь	Credit Agricole
41	Франція	Профін Банк	Societe Generale
42	Швеція	СЕБ-банк	SEB
43	Швеція	Свед Банк	Swedbank

На рис. 7 видно, (у перерахунку до еквівалента долара США за офіційним курсом НБУ), що найбільша вартість ресурсної бази, що давало населення банківській системі, припадала на період до 1.10.2008 (початок банківської кризи в Україні). В еквіваленті до американського долара це становило 41,5 млрд дол. США. Втрата вартості ресурсної бази коштів населення банками в період останньої фінансової кризи, з урахуванням девальвації обмінного курсу гривні, значно більша, ніж отримані Урядом України позики від МВФ. Криза показала, що населення у випадку дестабілізації ситуації панічно забирає свої кошти, поглиблюючи кризу. Цьому сприяє прописана в законодавстві норма про мож-

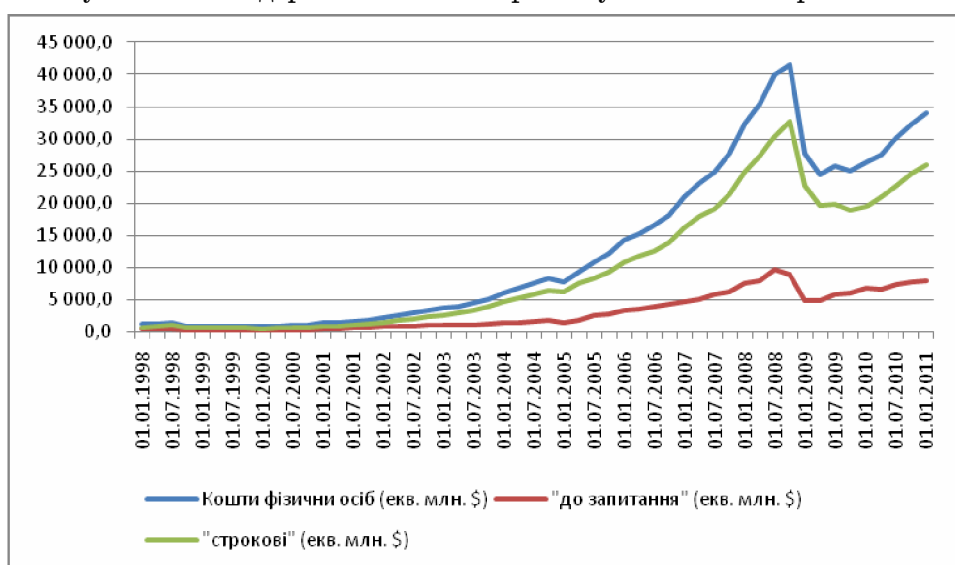
ливість розірвання в односторонньому порядку депозитного договору за ініціативою з боку клієнта. З початком кризи судова система була завалена позивними заявами такого ґатунку, які не можливо було виконати в банках, що знаходилися під тимчасовим адмініструванням НБУ, і не були виконані в банках, які перейшли в стадію ліквідації. Але слід відзначити, що цей ринок відновився першим після кризи (зростання за 2010 рік 28,9%) завдяки успішній діяльності Фонду гарантування вкладів населення, що повернув 340,2 тисячі вкладників 3,7 млрд коштів збанкрутілих банків.

Відзначимо, що Фонд був започаткований після кризових явищ 1998–2000 рр.,

і саме діяльність цього інституту дозволила в досить короткий термін забезпечити випереджаючі темпи зростання коштів фізичних осіб в банках як у порівнянні з коштами юридичних осіб, так і щодо темпів зростання доходів населення. Цей інститут за останні десять років успішно спрацював на залучення коштів з тіньового обігу. Але дії Фонду гарантування не забезпечують захисту коштів накопичувальних пенсійних рахунків недержавних пенсійних фондів та страховиків життя, які за своєю економічною суттю могли б бути прирівняні до вкладів населення.

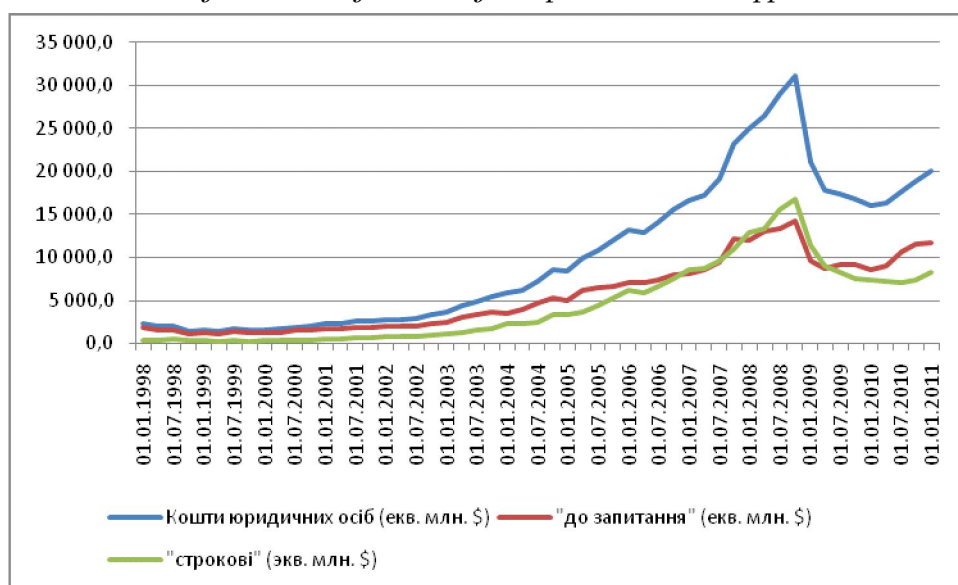
Ринок депозитів юридичних осіб. Другим за важливістю кредитором банків системи України є національні юридичні особи або суб'єкти господарювання. Ста-

ном на 01.01.2011 залишки на рахунках юридичних осіб знаходилися на рівні 159,8 млрд грн, що в доларовому еквіваленті становить 20,0 млрд доларів США. Якщо порівнювати цей показник зі станом на 01.01.1998 (2,35 млрд доларів США), то ресурсна база банків за цим показником зросла у 8,5 раза. Найбільша ресурсна база, що надавалася суб'єктами господарювання банківської системі, знаходилась на рівні 31,1 млрд дол. США на 1.10.2009 і була зафіксована напередодні початку банківської кризи в Україні. Треба зазначити, що суб'єкти господарювання більш оперативно реагують на зміни в макроекономічному середовищі і свої обігові та інвестиційні кошти використовують більш оперативно.

Джерело. Національний банк України [6, 7], авторські розрахунки

Рис. 7. Динаміка приросту вкладів фізичних осіб у банківську систему в період 1998–2011 рр.

Джерело. Національний банк України [6, 7], авторські розрахунки

Рис. 8. Динаміка приросту вкладів юридичних осіб у банківську систему України в період з 1998 по 2011 роки у еквіваленті дол. США за офіційним курсом НБУ

Якщо зазначити, що цей показник формується всіма галузями народного господарства, включаючи небанківський фінансовий сектор, то стає очевидною головна вада українського фінансового ринку – відсутність національного довгострокового капіталу. Короткі гроші («кошти до запитання») переважають строкові в структурі юридичних осіб. Іншими словами, корпоративний сектор не довіряє банківській системі і зберігає свої ресурси у небанківських активах.

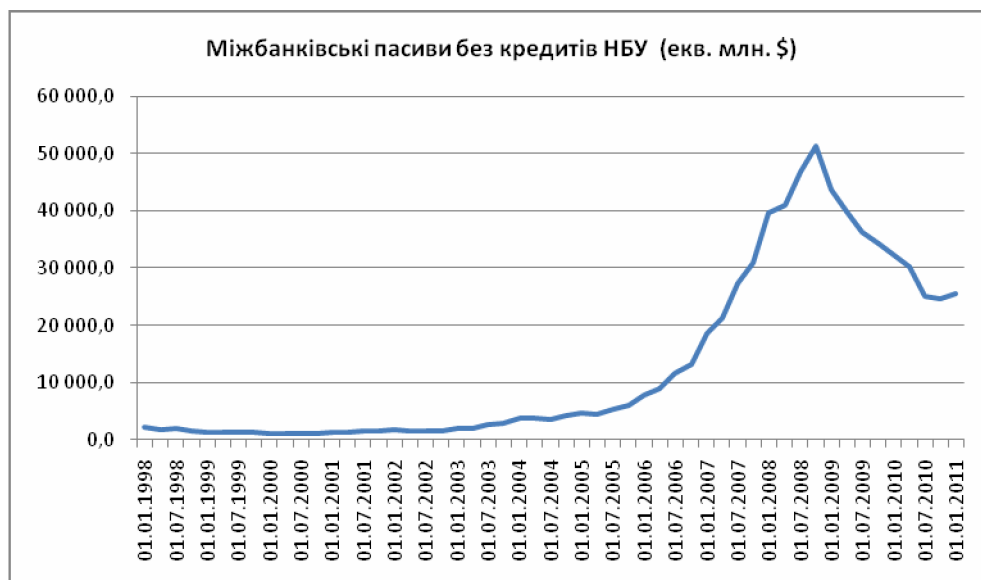
Двадцятирічний термін розвитку фінансового ринку в Україні залишає ресурсну базу банківської системи досить обмеженою, на ринку не відіграють суттєвої ролі небанківські фінансові інституції. В країнах з розвинутим фінансовим ринком саме недержавні пенсійні фонди та страхові організації складають основу національного інвестиційного потенціалу, тобто створюють ресурсну базу довгих грошей. Пояснення криється не стільки в слабкій підтримці з боку небанківського фінансового сектору, скільки в високих темпах інфляції та недосконалості законодавчої бази. Питома вага небанківських фінансових корпорацій в ресурсній базі твердих пасивів банків не перевищує 4,7%. Це найяскравіша ілюстрація слабого розвитку страхової справи, недержавного пенсійного накопичення, фондів спільного інвестування, інших небанківських кредитно-депозитних організацій. Криза показала, що депозити пенсійних фондів та страховиків життя повинні бути також захищені, як і кошти населення Фондом гарантування.

Ринок міжбанківських пасивів. На рис. 9 бачимо, що за рахунок майже безконтрольного притоку короткострокового міжбанківського іноземного капіталу у 2005–2008 років відбувся фантастичний для нашого ринку за темпами притік короткострокових ресурсів, який в силу своєї спекулятивної природи заклав міну уповільненої дії під обмінний курс національної грошової валюти. Якщо порівнювати кризу 1998 р. з 2008 р., то ситуація має певні спільні риси. В 90-х роках Уряд України, маючи дефіцит бюджету, протягом декількох років накопичував борги за ОВДП, які купували нерезиденти, що врешті-решт призвело до май-

же дефолтного стану державних фінансів. Основними покупцями ОВДП були іноземні фінансові інституції, які тоді і спричинили паніку на валютному ринку з наступним навантаженням на валютні резерви країни. В період 2006–2008 років на ринок України прийшли іноземні інституції, які спрямували значний потік грошових ресурсів на споживче та іпотечне кредитування фізичних осіб, переклавши валютні ризики на клієнтів. Але після початку кризи, саме через відтік депозитів нерезидентів з країни, був спричинений значний тиск на обмінний курс гривні.

У посткризовий період в зовнішньоекономічному балансі країни відбувся процес заміни заборгованості по короткострокових приватних банківських інвестиціях на довгострокову заборгованість державних органів перед міжнародними фінансовими організаціями. Як бачимо на рис. 9, після початку фінансової кризи в Україні відтік коштів з міжбанківського ринку пасивів зупинився тільки в четвертому кварталі 2010 року. Зменшення коштів нерезидентів в зобов'язаннях банків становило майже 15 млрд дол. США. Слід відзначити, що частина цих коштів була направлена на капіталізацію банків материнськими структурами. Які процеси мали місце на міжбанківському ринку України у цей період? По-перше, банки поділилися на декілька груп, відкриваючи ліміти (плануючи операції) тільки «по клубах» між собою. Як правило, в банках першої групи процес встановлення міжбанківських лімітів перейшов до ризик-менеджменту, що знаходиться в материнських банках.

По-друге, в значній мірі розвалився міжбанківський ринок серед резидентних банків унаслідок низки невиконань контрактних зобов'язань, навіть за SWOP-операціями. За таких умов резидентні банки майже втратили підтримку від міжбанківського кредитування, що ще більше погіршило їхню ліквідність у кризовий період. Національний банк України, як кредитор останньої інстанції, надав ресурсну підтримку банкам в обсязі 86 млрд грн у найгостріший ліквідністю період (10,5 млрд дол. США). Сукупність операцій НБУ на відкритому ринку та адміністративних заходів дозволила утри-

Джерело. Національний банк України [6,7], авторські розрахунки
 Рис. 9. Динаміка залучення коштів українськими банками на міжбанківському ринку в період 1998–2011 рр. без врахування кредитів рефінансування НБУ у еквіваленті дол. США за офіційним курсом

мати ситуацію під контролем та уникнути процесу призупинення безготівкових розрахунків в економіці, як це сталося у Росії у 1998 році.

Кредити юридичним особам. Найбільшим кредитним ринком є ринок кредитування юридичних осіб (корпоративні кредити). За період з 1998 р. до 2011 р. ринок виріс з 7,5 млрд грн (3,9 млрд дол. США) до 517,4 млрд грн (64,9 млрд дол. США). Реальне зростання становить 16,5 раза. Треба відзначити високу питому вагу валютних кредитів у балансах банків.

Відсоткова ставка по валютних кредитах протягом періоду стабіль-

ної гривні була більш приваблива, і тому клієнти банків більш охоче брали кредити у валюті, нехтуючи кредитними ризиками. У 2007 році НБУ збільшив резервні вимоги до валютних кредитів, що мало позитивні наслідки щодо збільшення питомої ваги гривневих кредитів, однак в той період під тиском критики з боку АУБ, преси НБУ відступив. Життя показало, що регулятор був правий. На сьогодні на ринку корпоративних клієнтів, що вистояли в кризовий період, розгортається боротьба між банками. За недостатністю ліквідних

Джерело. Національний банк України [6,7], авторські розрахунки
 Рис. 10. Динаміка зростання кредитного портфеля юридичних осіб в Україні в еквіваленті дол. США за офіційним курсом НБУ на дату складання балансу у період 1998–2011 рр.

коштів у українських банків більш агресивну по-літику демонструють саме російські банки.

За ризик-процедурами іноземних глобальних гравців український корпоративний сегмент є дуже обмежений і не відповідає багатьом регуляторним вимогам. Мало хто з українських підприємств проводить міжнародний аудит, веде бухгалтерський облік за міжнародними правилами, звертається до послуг рейтингових агенцій. Тому очікування, що з приходом іноземних банків розшириться доступ ресурсів та відбудеться значне здешевлення кредитних ресурсів, не виправдовується. Що вже казати про малий бізнес. Частка кредитів у вільно конвертованій валюті (ВКВ) для юридичних осіб знаходиться на рівні 40%. Слід зазначити, що в період 2006–2008 рр. на зовнішніх ринках українські корпорації накопичили майже 44 млрд дол. США заборгованості, яку в умовах кризи дуже важко обслуговувати. Зрозуміло, що цей попит внутрішній ринок задовольнити не зможе. Тому фахівці очікують значну кількість приватних дефолтів, іншими словами, перерозподіл корпоративного сектору у 2011 році тільки розпочнеться. Кредити юридичним особам почали зростати тільки з другого півріччя 2010 року.

Кредити фізичним особам. Ринок кредитування фізичних осіб (споживчі та іпотечні кредити) мав особливі тем-

пи розвитку з 2005 року. За період з 1998 р. до 2011 р. ринок виріс з 0,4 млрд грн (0,2 млрд дол. США) до 186,5 млрд грн (23,4 млрд дол. США). А з початку 2005 р. до 01.10.2008, коли на ринок вийшли банки з іноземними інвестиціями, зростання становило 15,8 раза (39,4 млрд дол. США). З початку кризи ринок повернув банківській системі 18,7 млрд дол. США ресурсів. Події, що розгортаються на кредитному ринку фізичних осіб після початку кризи, мають найнегативніший вплив на внутрішній попит країни – в першу чергу, на фінансові показники будівельної галузі, крім того, значно впали обсяги продажу споживчих товарів довгострокового терміну використання. Має місце падіння платоспроможного попиту населення на широкий спектр товарів, що не належать до найважливіших продуктивних.

Частка кредитів домогосподарств у ВКВ знаходиться на рівні 72%. І треба зазначити, що за умов більш жорсткого регулювання цього сегменту ринку з боку регулятора відновлення кредитування, хоча б в обсягах погашення заборгованості на ньому, у 2010 році не відбулося. Згорання кредитування фізичних осіб для багатьох банків з іноземним капіталом робить український ринок нецікавим.

Міжбанківські кредити. Станом на 01.01.2011 міжбанківські кредитні операції становлять 49,6 млрд грн (6,2 млрд дол. США, 5,4% частки загаль-

Джерело. Національний банк України [6,7], авторські розрахунки

Рис. 11. Динаміка зростання кредитного портфеля фізичних осіб в приведенні до еквівалента дол. США за офіційним курсом НБУ на дату складання балансу у період 1998–2011 рр.

ного кредитного ринку). На рис. 12. видно, що до 2005 року обсяги ринку сумарно в гривні та ВКВ не перевищували в еквіваленті 2 млрд. дол. США. З масовим приходом іноземних банків обсяги ринку зросли майже до 12 млрд дол. США, а з настанням фінансової кризи вони впали до 5 млрд дол. США. Обсяг ресурсів на міжбанківському кредитному ринку постійно змінюється разом з швидкою зміною відсоткових ставок, вони є нестабільними ресурсами і потребують професійності в роботі з ними.

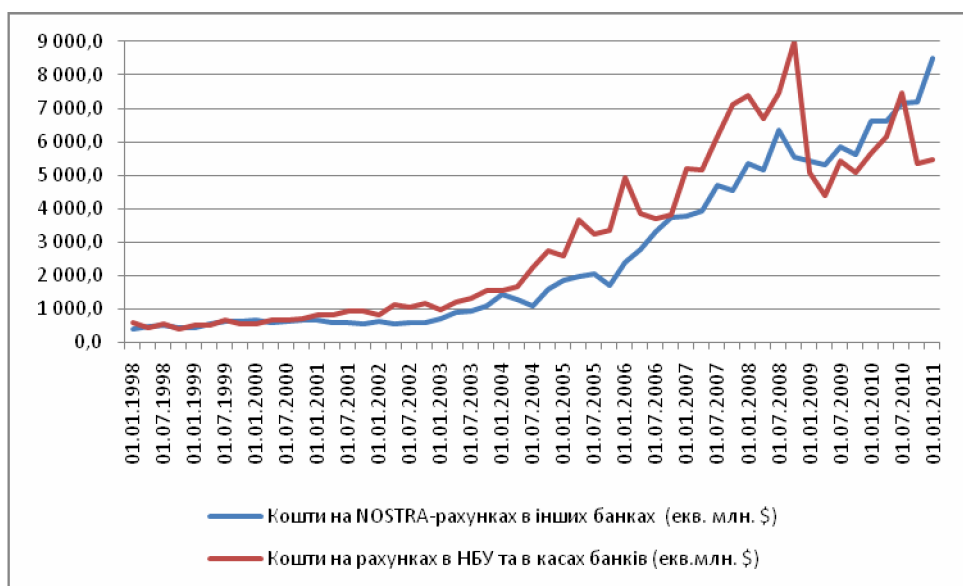
Кошти Міжбанку українськими банками використовуються для підтрим-

ки ліквідності для проведення розрахунків клієнтів у різних валютах. Одними з найбільш поширених операцій міжбанківських кредитів (МБК) є операції типу SWOP, коли банки надають зустрічні кредити в різних валютах на один і той же термін. Частка кредитів у ВКВ знаходиться на рівні 65%. З наведених розрахунків зрозуміло, що на початку 2011 року банківська система має зайву ліквідність. Картина буде не досить повною, якщо не подивитися на процеси, що відбуваються з високоліквідними активами та портфелем цінних паперів.

Джерело. Національний банк України [6,7], авторські розрахунки

Рис. 12. Динаміка зростання кредитного портфеля на міжбанківському ринку в приведенні до еквівалента дол. США за офіційним курсом НБУ на дату складання балансу у період 1998–2011 рр.

Джерело. Національний банк України [6,7], авторські розрахунки

Рис. 13. Динаміка зростання високоліквідних активів українських банків у приведенні до еквівалента дол. США за офіційним курсом НБУ на дату складання балансу у період 1998–2010 рр. (тис. дол. США).

На НОСТРА-рахунках банки на початок 2011 року мали 8,4 млрд дол. США, причому майже 80% цих коштів знаходиться у банках нерезидентів. Сумарна кількість готівки в банках (каса, коррахунки в НБУ) знаходиться на рівні 5,4 млрд дол. США. Якщо взяти до уваги, що банки та їх клієнти мають на своїх рахунках 60,7 млрд грн урядових ОВДП і збільшили вторинну ліквідність за півроку більше ніж на 30 млрд грн, то можна зробити висновки, що банківська система накопичила кредитний потенціал, але не може подолати ризики, які склалися у посткризовому кредитному портфелі.

ВИСНОВКИ

Криза показала, що на законодавчому рівні стоїть завдання вироблення стратегії національної банківської безпеки від впливу фінансових криз, що мають зовнішні корені походження, та певного обмеження участі іноземного капіталу в фінансовому секторі з метою гарантування суверенітету країни. Для остаточного подолання кризи НБУ, як суб'єкт законодавчої ініціативи, має зробити кроки на подальшу інституційну розбудову фінансового ринку. На початку 2011 року склалася ситуація, коли ризики кредитування економіки перевищують ризики недоотримання банками прибутків. Враховуючи сумарну збиткову діяльність банків у 2009 та 2010 роках, Національному банку України необхідно робити наступний крок в інституціональному розвитку фінансового ринку. Йдеться про створення єдиного державного «Бюро кредитних історій» як структурного підрозділу Національного банку України. В цій установі мають знаходитися під контролем не тільки всі діючі кредити (цей інструмент буде основний для безвізної оцінки рівня адекватності капіталів діючих банків), а й відомості про кредити, що знаходяться в банках, які проходять ліквідаційну процедуру.

Цей інститут мусить стати бар'єром для нечесних позичальників в майбутньому. Але на сьогодні ці функції не прописані за НБУ у законодавстві. Національний банк повинен мати централізовану базу даних про осіб, що мали причетність до неповернення кредитів

у банківську систему. Це дозволить у майбутньому точніше ідентифікувати ризики при кредитуванні банками. Саме ця база даних надасть можливість регулятору внести зміни до пруденційних норм банківського нагляду з метою більш коректної оцінки рівня адекватності капіталу існуючим ризикам у банку, і діагностувати проблеми банку на більш ранніх стадіях.

Кредитні портфелі (справи) банків, що знаходяться в ліквідаційній процедурі, мають передаватися для подальшої роботи з ними до Державної агенції з повернення банківських боргів. Це важливо в зв'язку з тим, що в українській практиці слабким банкам не повертають кредити тому, що у них не вистачає коштів та кваліфікованого персоналу для проведення повнокровної позивно-претензійної роботи в судовій та виконавчій системах. Для цього також потрібно внести зміни до Закону «Про банки та банківську діяльність». Погані позичальники не повинні «губитися» після завершення ліквідаційних процедур банків.

Одним з напрямів роботи, пов'язаної із створенням національного дешевого і довгого фінансового ресурсу, є обговорення пенсійної реформи скрізь призму проблем захисту інвестора і зокрема інвестицій недержавних пенсійних фондів у банківській системі. Ці інвестиції можна захищати за таким же принципом, як депозити населення у Фонді гарантування вкладів, або створити інший фонд гарантування. Але пенсійні відрахування, які повинні зберігатися декілька десятків років, мають бути надійно захищені Законом. У протилежному разі ніколи не буде гарантії, що роками накопичені пенсійні ресурси людей раптом згорять у збанкрутілій фінансовій установі, як це відбулося з коштами радянського Ощадбанку. Саме кошти недержавних пенсійних фондів мають скласти одну з інвестиційних ресурсних доміант довгострокових програм розвитку країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Леонов Д.А., Львовичкін С.В., Хоружий С.Г.*, за науковою редакцією В.М. Федосова, «Ринок фінансових послуг: парадигма євроінтеграції», Монографія – К.: УІРФР, 2008.-848 с.

2. Матеріали 5-ї щорічної конференції інституту Адама Сміта «Український банківський форум», www.ukrainianbanking.com

3. А. Дробязко, Інформаційно-аналітичний журнал «Карт Бланш», №9, 2010 р., стор. 40-45, «Кого и чем пугает увеличение требований к капиталу украинских банков»

4. ATKEARNEY GROUP. Аналітична записка. «Анализ новых потенциальных приобретений для банковского бизнеса в Украине на 2007 год». WWW.ATKEARNEY.COM

5. А. Дробязко, Банківська справа №1 (91) 2010 р. Стор. 32-41, «Аналіз монополізації та регіональний перерозподіл ринків депозитів і кредитів фізичних осіб в Україні в умовах фінансової кризи»

6. Національний банк України. Річний звіт за 2009, 2008, 2007, 2006 роки. www.bank.gov.ua

7. Бюлетень Національного банку України. Номера: № 2/2000, 2/2001, 2/2003, 2/2004, 2/2005, 2/2006, 2/2007, 2/2008, 2/2009, 2/2010, 11/2010.

8. Де Сото Эрнандо, «Загадка капитала: Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире»/Пер. с англ. Б. Пинскер. — М.: Олимп-Бизнес, 2001.

9. Dr. Peter Went, «Foundation of Banking Risk», GARP, Bucknell University, 2008., www.nuparcfinancialtraining.com.

10. Brian Snowdon, Howard R. Vane, «Modern Macroeconomics», Edward Elgar, Cheltenham, UK • Northampton, MA, USA, с. 807

11. А. Дробязко, Вісник НБУ №9 (163), 2009 р. Стор. 8 – 13 «Регіональний перерозподіл ринку депозитів та кредитів фізичних осіб в умовах фінансової кризи»

12. Сугоняко О.А., колектив авторів АУБ, Аналітична записка «Уроки банківської кризи 2008 -2009 років і шляхи стратегічної трансформації банківської галузі України», 2010 р, АУБ, с. 26.